

Niet-westerse migranten zijn een bron van discussie. Media, politici en onderzoekers kijken vooral naar de landen van vertrek en aankomst. Joris Schapendonk deed onderzoek naar het tussentraject en kwam tot verrassende inzichten.

Migranten onderweg

van Afrika naar Europa



Met zelfgemaakte ladders en in beschermende kledij beklommen honderden Afrikanen in september 2005 de hekken rondom de Spaanse enclaves Ceuta en Melilla. Sommigen bereikten Spaans grondgebied, anderen bleven vastzitten aan de metershoge hekken, of raakten gewond door het harde optreden van de grenswachten. Elf migranten vonden de dood.

Een jaar later, in de zomer van 2006, toonden de media beelden van migranten uit sub-Sahara-Afrika die in overvolle en allerminst zeewaardige bootjes aanspoelden op Europese stranden waar toeristen lagen te zonnen.

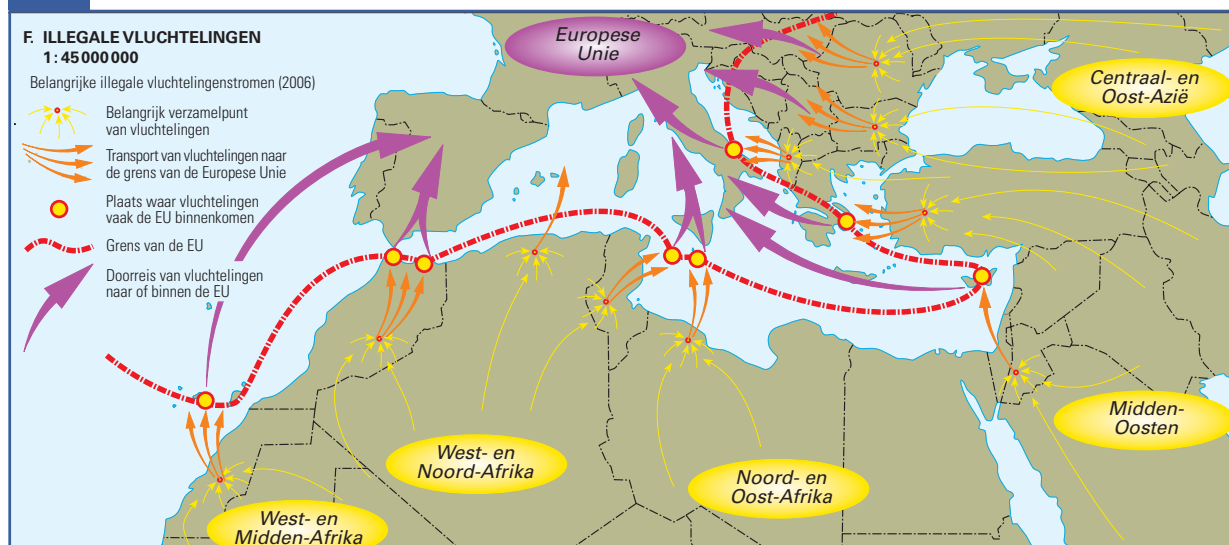
Zulke spectaculaire momenten worden breed uitgemeten in de media. De migrant wordt in de berichtgeving vaak afgeschilderd als wanhopige indringer of armzalig slacht-

offer van criminele smokkelnetwerken. Er is echter weinig bekend over hoe migranten de Afrikaans-Europese grensgebieden bereiken en hoe het ze daarna vergaat.

Roots en routes

De focus van migratieonderzoek ligt van oudsher op de *roots*: het ontwortelen (vertrekfase) en het weer wortelschieten van migranten

Grote Bosatlas, 53e druk, Middellandse Zeegebied – Welvaart, toerisme en migratie, kaart F. Illegale vluchtelingen



Een boot met migranten, onderschept bij Samos door de Griekse kustwacht. Het verscherpte toezicht van de EU in de Turks-Griekse regio leidt tot omlegging van de routes. Migrantenreizen zijn zeer dynamisch.



FOTO: ANGELOS TZORTZINIS / GRUPPE8/HH

(integratiefase). Er is in de laatste jaren weliswaar meer aandacht gekomen voor de rol van smokkelaars en sociale netwerken in het migratieproces, maar de migratiereis is zelden onderwerp van studie. Die wordt meestal opgevat als een rechte lijn tussen de plaatsen van vertrek en aankomst, op kaarten veelal weergegeven als een pijl met één richting en één begin- en één eindpunt, zoals op het kaartje in de *Grote Bosatlas*, 53^e druk. In mijn onderzoek heb ik geprobeerd de rechtlijnigheid van migratie te ontcrachten door niet de begin- en eindpunten van migratie als focus te nemen, maar de dynamiek van de reis. Niet de *roots* maar de *routes* van migratie staan centraal.

Veelzijdigheid

Voor mijn onderzoek verzamelde ik zo'n honderd migratieverhalen. Eerst sprak ik Afrikaanse migranten in twee Europese transitlanden: Marokko en Turkije. Met een aantal van de geïnterviewden bleef ik in contact via internet en telefoongesprekken. Zo kon ik ze blijven volgen. Enkele migranten ontmoette ik later opnieuw in Heraklion (Griekenland), Prato (Italië), Marseille (Frankrijk) of Amersfoort. Ook onderzocht ik de reizen van migranten die al langere tijd in Nederland wonen.

De kaart op pagina 26 toont een selectie van dertig reizen. Al gaat het om een beperkt aantal, toch geven de lijnen al een veel ingewikkelder beeld van de migratiebewegingen dan de pijlen die meestal gebruikt worden om migratiestromen aan te duiden. De lijnen in deze kaart doen echter nog geen recht aan de ervaringen van migranten tijdens hun reizen: de angsten en vreugden, de dromen en de vaak harde werkelijkheid. Daarvoor moeten we de migrant aan het woord laten. Hieronder volgt een samenvatting van de verhalen van vijf van hen: een rechtstreekse reis, een omweg, een zigzagroute, een heen- en terugbeweging en een terugreis. Samen geven ze een indruk van de veelzijdigheid aan migratiereizen die ik ben tegengekomen.

Arcels rechtstreekse reis (oranje lijn)

'Toen ik 15 was, droomde ik ervan rijk te worden in het Westen en te trouwen met een westerse vrouw. Ik dacht aan Engeland, Frankrijk, maar ook aan Amerika! Dat maakte me niet uit. Mijn vader had geregeld dat ik met een bekende mee kon reizen naar Brussel. Ik deed me voor als de zoon van deze man en kon op zijn visum mee naar België. Maar dat was eigenlijk het enige westerse land waar ik niet wilde blijven. We hebben een koloniaal verleden met dat land, begrijp je? Toen we in Brussel aankwamen, bracht die man me naar een huis waar andere Congolezen woonden. Hoe nu verder? Frankrijk leek me het best, maar dat werd me afgeraden vanwege de strenge regels daar. Daarom besloot ik samen met drie jongens de trein te pakken naar Nederland. We kochten een kaartje en ik weet nog dat ik erg bang was dat we gecontroleerd zouden worden. Gelukkig gebeurde dat niet. Uiteindelijk belandde ik in Deventer. Daar heb ik asiel aangevraagd. Dan kom je in een procedure terecht waarvan je niks begrijpt. Het duurde zes jaar voordat ik mijn verblijfsvergunning kreeg. In die jaren had ik een relatie met een Nederlands meisje, maar voor

'We hoorden dat er in Istanbul werk was en dat je van daaruit Europa kon bereiken'

de rest kwam ik niet vooruit. Ik had al twee opleidingen afgerond in Nederland, maar kreeg geen baan. Uit frustratie wilde ik me naar Engeland laten smokkelen. Ik heb het niet gedaan, omdat er te veel risico's waren. Maar ik denk soms nog steeds dat het in Engeland beter is.' (Nijmegen, april 2009)

Tijdens een latere ontmoeting in februari 2010 vertelt Arcel van zijn nieuwste plannen. Hij heeft een ticket gekocht naar Kinshasa om zijn achtergebleven familie in Congo te bezoeken. Hij zegt: 'Als het leven me daar bevalt, ga ik serieus nadenken om er te blijven.' (Nijmegen, februari 2010)

Beauty's omweg (groene lijn)

'Ik vertrok in 2000 met mijn man uit Nigeria naar Beiroet. We hadden een heel concreet doel: een aantal jaar werken voor een goed salaris en dan terug naar Nigeria. Maar in 2006 brak in Libanon de oorlog uit. Er vielen zelfs bommen in de straten waar vrienden van ons woonden. We beseften dat we weg moesten, ook om ons pasgeboren kind een veilige plek te geven. We hoorden via via dat er in Istanbul makkelijk werk te vinden was en dat je van daaruit makkelijk Europa kon bereiken. Dus besloten we daarheen te gaan. We begonnen aan een zeer riskante tocht door Syrië. We betaalden een tussenpersoon om ons de Turkse grens over te krijgen. We moesten ons in een vrachtwagen verstoppen. Ik was zo bang! Ik kon wel huilen. We moesten na een uur of twee uitstappen. Er bleef niets anders over dan zo ver mogelijk weg zien te komen, weg van de grens! Want als we bij de grens werden gezien, zouden de autoriteiten ons terugsturen naar Syrië. We hebben de hele nacht gelopen zonder te weten waar we heen moesten. Uiteindelijk bereikten we een Turkse stad. Daar namen we een aantal dagen rust, totdat iemand naar ons toe kwam met het voorstel ons naar Istanbul te brengen.' (Istanbul, april 2008)

Beauty is echter erg teleurgesteld over haar kansen in Istanbul en wil door naar Griekenland. Maar Griekenland is niet de gedroomde eindbestemming: 'Uiteindelijk zou ik het liefst naar Canada willen. Daar spreken ze in ieder geval Engels, en weten ze wat vrijheid is. Canada is het beste land van de wereld!' (Istanbul, april 2008)

Eric's zigzagroute (blauwe lijn)

'Ik ben in het geheim uit Nigeria vertrokken.

Onderzochte migratiereizen



Mijn ouders wisten van niks, alleen mijn oudste broer was op de hoogte van mijn plannen. Hij gaf me ook wat geld mee voor het eerste deel van de reis. Ik vertrok naar Kano (Noord-Nigeria, J.S.) en zocht een handelaar die me mee wilde nemen naar Zinder in Niger. Dat gebeurt veel daar. In Zinder kwam ik drie andere jonge Nigerianen tegen die ook van plan waren door de woestijn te reizen. We werden goede vrienden omdat je samen eet, slaapt en alles deelt. We gingen met zijn vieren naar Agadez (Niger). Daar begint de woestijn – en de ellende. Agadez is hectisch; iedereen wil wat van je. Mensen proberen je erin te luizen, het is echt harde business daar. We moesten een betrouwbare *connection man* vinden omdat de grens met Algerije niet eenvoudig over te steken is. Je rijdt dagen door de woestijn. Je wordt dan meerdere keren aangehouden door de politie. En steeds moet je betalen. Op een gegeven moment wilde de chauffeur ook meer geld. Hij weigerde door te rijden. Wat kun je doen? Maar uiteindelijk is het gelukt. We bereikten Tamanrasset (Zuid-Algerije) en vandaar gingen we naar het noorden van Algerije. We kwamen terecht in Maghnia. Daar konden we de grens over naar Oujda (Marokko). Nu ben ik al anderhalf jaar in Marokko. Dat is echt te lang. Ik wil zo graag Spanje bereiken! (Rabat, januari 2008)

Maar in Spanje komt Eric niet. Op 6 juni 2008 krijg ik plots een telefoontje van hem dat hij in Italië is beland. Als ik hem in de Italiaanse stad Prato nog eens opzoek, vertelt hij mij: 'Marokko zit helemaal dicht. Je kunt daar de grens niet meer oversteken of je moet ontzettend veel geld hebben. Dus ik besloot naar Libië te gaan om het daar te proberen. Ik moest eerst natuurlijk door Algerije reizen. Dat is echt niet gemakkelijk. Eenmaal in Tripoli kon ik voor iemand werken – niet voor geld, maar voor een bootticket. Zo gaan die dingen daar. Met de boot bereikte ik Lampedusa. Ik wist dat het een enorm risico was, maar ik overleefde het. Ik was in Europa! Op Lampedusa zat ik ongeveer twee weken in een kamp. Toen brachten ze me naar een ander kamp in Italië. Daar was het echt niet goed. We konden alleen maar wachten. Er waren geruchten dat ze ons zouden terugsturen. Dat kon echt niet! Niet na alles wat ik meegemaakt had. Dus ik moest weg, ik ontsnapte uit het kamp en pakte een trein naar Florence.' (Prato, november 2008)

Inmiddels woont Eric in Prato, niet ver van Florence, met een Nigeriaanse vrouw die een verblijfsvergunning heeft. Samen hebben zij een dochter gekregen. Het feit dat Eric vader is geworden, vergroot zijn kans op een verblijfsvergunning.

Mariama's heen-en-terugbeweging (rode lijn)

'Als je jong bent in Mauritanië heb je een lastig leven. Je wilt verandering, ontwikkeling! Maar de hele situatie in het land staat dat in de weg. Daarom ben ik vertrokken. De eerste keer was in 1998. Ik kon weg omdat een vriend van mijn vader bij een internationale ngo werkte. In naam van die organisatie stapte ik met hem in een vliegtuig om naar de Canarische Eilanden te gaan. Maar de overgang was te groot – ik was 16 jaar. De taal, de cultuur, eigenlijk alles was anders! Dus keerde ik na een paar maanden terug naar Mauritanië. Ik kreeg daar een officieel huisarrest opgelegd omdat ik illegaal het land had verlaten. Dit maakte mijn wens om naar Europa te gaan weer groter. Op een gegeven moment kwam ik in contact met een

Fransman die in mijn land werkte. Ik vroeg hem of ik als huishoudster bij hem thuis aan de slag kon. Dat lukte uiteindelijk! Ik had geluk, want de familie ging een paar maanden later terug naar Toulouse. Natuurlijk vroeg ik of ik ook daar voor ze kon werken. Het duurde een aantal maanden voordat alles geregeld was, maar ik kon naar Frankrijk. Ik was zo gelukkig in die periode! Eenmaal in Toulouse raakte ik snel uitgekeken op mijn baantje als huishoudster. Ik wilde verandering, vrijheid! Toen ik mijn baas vertelde dat ik weg wilde, kregen we ruzie. Hij was zo boos dat hij mijn paspoort achterhield. Diezelfde dag nog vertrok ik uit Toulouse, en vanaf dat moment was ik dus een illegale migrant. In paniek belde ik mijn moeder in Mauritanië. Ik had verder geen contacten in Frankrijk en had geen idee waar ik heen kon. Mijn moeder kende één Mauritaniër in Europa, en die woonde in Amsterdam. Ik kocht een treinkaartje naar Brussel en deze man kwam mij daar later ophalen en bracht me naar Amsterdam. Hij benadrukte dat ik niet lang zonder papieren kon leven in Nederland, het

beste was om asiel aan te vragen. En dat heb ik toen gedaan.

Eigenlijk gaat het nu best goed. Ik heb zo veel uitdagingen gehad in mijn leven dat het wel tijd is om te rusten. Ik heb alleen nog een vaste baan nodig; dan ben ik gelukkig... In mijn land is niet veel om naar terug te gaan. Ik blijf liever hier.' (Nijmegen, juni 2009)

Sony's terugkeer (paarse lijn)

'Toen ik in 2006 wegging uit Kameroen dacht ik niet aan Europa. Ik wilde naar Nigeria om daar te werken. Nigeria was "booming" op dat moment. Ik had daar een mooi leven, met werk, vrienden. Maar op een gegeven moment hoor je verhalen over Nigerianen die Europa hebben bereikt. Toen dacht ik: dat moet ik ook doen! Ik ben naar Benin gegaan. Dat is niet zo moeilijk te regelen, je pakt gewoon een bus. Het wordt moeilijker in de Sahara. Bijvoorbeeld in Agadez (Noord-Niger). Daar woonde ik in een ghetto met heel veel andere migranten. Je kunt er nauwelijks wat verdienen om de reis voort te zetten. Er is niets! Pas na twee maanden had ik eindelijk vervoer. Ik zat op een jeep met zo'n twintig anderen. Je kunt je niet voorstellen hoe zwaar de rit door de Sahara is! We reisden naar Tamanrasset (Zuid-Algerije). Daar moest je zelf verder zien te komen. Stap voor stap. Nu ben ik dan hier, in Marokko. Ik heb een tijd in Rabat gezeten, maar dat is geen goede plek voor een migrant. Daar vergeten veel mensen dat ze op weg zijn naar Europa. Ik blijf liever hier in de bossen van Oujda. Elke dag wanneer ik opsta, word ik eraan herinnerd dat ik weg moet.' (Oujda, januari 2008)

Een jaar later krijg ik een bericht van Sony dat hij is teruggegaan naar Kameroen. Het leven in Marokko viel hem te zwaar. Hij nam weer dezelfde weg terug door de woestijn. Later vraag ik hem tijdens een telefoongesprek hoe hij zich voelt nu hij terug is in Kameroen. Hij antwoordt: 'Ik ben blij dat ik weer bij mijn familie ben. Dat is zeker. Maar als er weer een kans is om te vertrekken, zal ik die zeker grijpen. Ik ben jong, ik kan niet blijven stilzitten. Ik zal niet snel mijn droom opgeven om naar Europa te gaan.' (juli 2009)

Bestemming bereikt?

De vijf verhalen geven aan dat migratiereizen vanuit Afrika naar Europa geen eenvoudige verplaatsingen zijn van A naar B. Allereerst zijn ze sterk gefragmenteerd. Een belangrijke

reden daarvoor is de verharde grenspolitiek van de EU. Omdat Afrikaanse migranten nauwelijks op een legale manier toegang krijgen, zijn velen gedwongen te wachten aan de randen van Europa. Eric heeft bijna twee jaar in Marokko doorgebracht voordat hij door kon naar Italië. Na zo'n wachttijd is het nog maar de vraag of gedroomde bestemmingen worden bereikt. Beauty woont (zover ik weet) nog in Istanbul en Sony is vanuit Marokko inmiddels teruggekeerd naar Kameroen. Dat dit niet per definitie het einde van een migratieproces betekent, blijkt wel uit Sony's ambitie om ooit in Europa te landen. Soms lukt dit ook. Mariama keerde vanuit de Canarische Eilanden terug naar haar geboorteland Mauritanië. Later lukte het haar Frankrijk te bereiken.

Dit brengt mij bij een tweede kenmerk van de onderzochte migratiereizen, namelijk dat de eindbestemming van Afrikaanse migranten vaak niet concreet vastligt. In plaats van 'Nijmegen' of 'mijn familie in Madrid' waren veel respondenten op weg naar een abstracte bestemming, zoals 'het grote Europa', 'Schengen', 'het Westen' of 'een goede plek om te leven'. Welke geografische locaties bij deze abstracte bestemmingen horen, wordt pas gaandeweg duidelijk. Tegelijkertijd blijken concrete bestemmingen soms tegen te vallen. Mariama was haar rol als huishoudster in Frankrijk zat en besloot daarom naar Nederland te gaan. Hetzelfde geldt voor de Congolees Arcel, voor wie de situatie in Nederland tegenvalt. Hij ambieert een doorreis naar Engeland, maar denkt ook aan een terugkeer naar Congo. Hij heeft dus meerdere bestemmingen in zijn hoofd.

Deze dynamiek van reizen wordt veelal over het hoofd gezien in migratieonderzoek. Veel studies richten zich op permanente migratie of vestigingsmigranten. Met de reis als het startpunt om migratie te begrijpen, beseffen we dat migratie niet alleen over geo-

grafische verandering gaat, maar ook over de persoonlijke verandering van migranten. Het 'hier zijn' kan het verlangen oproepen om 'daar' te komen. Als iemand eenmaal 'daar' is, kan een nieuw 'daar' ontstaan, of het verlangen om naar 'hier' terug te gaan kan opspelen. Migratiebestemmingen zijn daarom vaak *moving targets*.

Europese grenzen

Europese beleidsmakers proberen op allerlei manieren migratie uit Afrika tegen te gaan. Door strengere visumeisen en vooral door het beter bewaken van de zuidgrens van de EU. Na de collectieve pogingen van migranten in 2005 om de enclaves Ceuta en Melilla binnen te komen, zijn Spaanse militairen naar het gebied gestuurd, en zijn de hekken verhoogd en voorzien van infraroodcamera's en detectiedraden. Nadat vele sub-Sahara Afrikaanse bootmigranten aanspoelden op de Canarische Eilanden zijn Europese grenswachten de Afrikaanse westkust gaan surveilleren. Eind 2010 installeerde de Europese Commissie een mobiel grensbewakingsteam in de Turks-Griekse grensregio om transitmigratie tegen te gaan. Begin 2011 stelden de Griekse autoriteiten voor om een 12 kilometer lang hek te plaatsen op de grens met Turkije. Het opwerpen van fysieke barrières aan de grens lijkt dus nog steeds een populair beleidsmiddel om migratie tegen te gaan.

Dat deze barrières effect hebben op migratiereizen, blijkt ook uit mijn onderzoek: sommige migranten worden erdoor ontmoedigd en blijven steken in transitgebieden of keren terug naar het thuisland. Het is tegelijkertijd naïef te denken dat deze politiek van barrières 'ongewenste' migratie drastisch kan verminderen. De reizen van migranten zijn zo dynamisch dat ze barrières eenvoudig omzeilen. Nu de meeste aandacht van de Europese grensbewakers uitgaat naar de Turks-Griekse grensregio, klinken er berichten in Spanje dat het aantal Afrikanen in de opvangcentra van Ceuta en Melilla weer flink is gestegen. Of zoals een van mijn respondenten het formuleerde: 'Als er een deur gesloten wordt, gaat een andere deur weer open.' •

Bron

- Schapendonk, J. 2011. *Turbulent Trajectories: Sub-Saharan African Migrants Heading North*. Faculteit der Managementwetenschappen, Radboud Universiteit, Nijmegen.

'Als er een deur gesloten wordt, gaat een andere deur weer open'